

a vérengzés ösztöne kerekedett felül és a nevelés is úgyszólván az ő uralmára készített elő. Kétségtelen azonban az is, hogy nem ezek a korszakok azok, amelyekre az európai szellem büszkén tekint vissza, sőt egykorú és későbbi emlékekből inkább fájdalmas panaszokról értesülünk a szellemi életnek a háborúkkal velejáró válságai és elesettsége miatt. Ellenben a fellendülés és az igazi megerősödés korszakai azok voltak, amikor az athéni nevelésnek Aristoteles említett formája érvényesült, amikor az ember alakításában »a nemesnek és a szépnek« adták az elsősegét.

Társaságunk ma ünnepli alapításának félszázados évfordulóját. Akik ötven évvel ezelőtt életre hívták Társaságunkat — s közülük többen életben vannak — ma is — hittek a nemesnek és a szépnek elsőbbségében, hittek abban, hogy a humánus nevelés legjobban képi egyszersmind a jellemet is. Azóta viharos idők következtek s hovatovább egész életünk és gondolkodásunk tengelye — valóban valamilyen kozmikus katasztrófához hasonlóan — megfordult. A nevelők tábora sohasem zárkózott el a korszellem követelményei elől: megmásította felfogását, ha kellett, a nevelés eszközeiről, alkalmazkodott a szervezés új formáihoz akkor is, ha ezeket nélkülül és nem nevelői érdekből hívták életre, sőt kész volt arra is, hogy a szükséghez képest átértelmezze régi céljait. Feladjuk most az utolsó eszményünket is, azt, amely egész tevékenységünknek értelmet ad: hitünket a humanításban, meggyőződésünket abban, hogy a nevelés az egyéniség tisztelete és a hagyomány tisztelete nélkül lehetetlen? Ha ezt tennők, akkor csakugyan megérdemelnők, hogy félretoljanak bennünket és helyünkre lépjenek azok, akik csak a fizikai erőben hisznek.

Abban a szilárd hitben, hogy mindnyájan akik a magyar nevelés ügyén munkálkodunk, ahhoz a régi eszményhez, amely Társaságunk alapítóinak szeme előtt lebegett, hívelés sajátos feladatunk korszakos formájában is, Társaságunk 50-ik, ünnepi nagygyűlését megnyitom.

Prohászka Lajos.

ISKOLAI NEVELÉSÜGYI ÁLLAPOTRAJZOK JELENTŐSÉGE A FŐVÁROSBAN.

I. 1. Kiinduló tétel: a növendék ismerete nélkül nem lehet nevelni a) sem egyes növendéket, b) sem osztályt. 2. A gyermek megismerésében alapvető jelentőségű a nevelés körülményeinek felderítése. Ezt kívánja: a) az eddigi lélektani vizsgálatoknak a növendék életkörülményei irányában való kiterjesztése, b) adott helyen és időpontban a nevelés sajátos feladatainak megállapítása, c) korunk egyik vezető elve: a szociális gondolat előretörése. II. 1. A nevelés körülményeinek összefoglalása: nevelésügyi állapotrajz. Eddigi kezdeményezések, irodalom. 2. A Föv. Pedagógiai Szeminárium Neveléslélektani Intézetének munkaterve az összes fővárosi népiskolák állapotrajzának elkészítésére; a kérdő-ív ismertetése. III. 1. Részlet a próba-

képen feldolgozott VIII. Mária Terézia-téri közs. gyakorló népiskola helyzetképéből a) számszerű adatok, b) grafikus ábrázolás. IV. 1. Miféle nyilvánvaló hasznot jelent az iskolai nevelésügyi állapotrajz a) a tanítónak, b) igazgatónak és felügyelőnek, c) iskolafenntartó hatóságnak. 2. Nevelésügyi állapotrajzok jelentősége a sajátos magyar nevelési rend és mód kialakulása szempontjából.

I. 1. Bármelyik oldalról közelítsük is meg a kérdést, a nevelésnek mindenképpen az a rendeltetése, hogy az emberek kifejlődését előmozdítsa. Mivel a fejlődést részben az öröklött alapminőség határozza meg, s mindenki más csirákat örökölt, részben pedig az a sok hatás, amely a szüntelenül alakuló embert születésétől haláláig állandóan éri, — s ezek a környezeti hatások szintén különbözők mindenkire nézve — a nevelés sohasem remélheti, hogy bárkit — mégha a siker összes feltételei biztosítva volnának is — a fejlettség legmagasabb fokáig juttathat. Mindenkit csak a számára lehetséges fejlettségig lehet vezetni, s ez a lehetőség — a fejlődés belső és külső tényezőjének különbségei miatt — egyénenként más és más. Csak az fejlődhet ki, aminek öröklött alapja van, s az is csak abban az esetben, ha a külső viszonyok megengedik. A fejlődés tehát a mindenkivel veleszületett, de igen különböző, testi és szellemi alapminőségből indul ki, irányát ellenben a szüntelenül alakító, de két emberre sem azonos, külső hatások tömege befolyásolja. Öröklés és környezet együttes hatásának eredményeként áll előttünk bárkinek másoktól eltérő egyénisége. A nevelésnek ezek szerint, ha eredményt akar elérni, alkalmazkodnia kell a növendékhez, mert mindenkit csak a maga egyénisége szerint fejleszthet.

Ez a gondolatmenet az elvi alapja annak a ma már mindenkitől elfogadott és természetesként tetsző tételnek, hogy a növendék egyéniségének ismerete nélkül nem lehet nevelni. A nevelés mindegyik alakjára, családi és iskolai nevelésre egyaránt érvényes megállapítás ez; az iskola hagyományos eljárására és nevelésének kétségtelenül fő eszközére: a tanításra is áll. Pedig talán az ismeretszerzésben lehet aránylag mégis többeket egyazon módon vezetni. Akár egyetlen növendék tanításáról van szó, akár — mint az az iskolai nevelés esetében lenni szokott — egész osztállyal foglalkozunk, mindenképpen az a helyzet, hogy — egyébként azonos feltételek mellett — annál eredményesebben oktathatunk, minél inkább ismerjük annak az egy növendéknek vagy a kérdéses osztálynak másától megkülönböztető vonásait. S minél jobban ismerjük ezeket, annál jobban alkalmazkodhatunk hozzájuk, azaz alkalmazhatjuk az épen ott és akkor szükséges nevelői eljárást.

a) Ha egyetlen növendéket kell mennyiségtanból vagy bármelyik más tantárgyból tanítanunk, először meg kell állapítanunk, hogy mennyire jutott eddig. Ha azt látjuk, hogy elmaradt és valóban segítségre szorul, kutatnunk kell hiányos tudásának okát. Más

lesz a tennivalónk, ha arról győződünk meg, hogy a gyermek értelmetlen; más, ha úgy látjuk, hogy értelmes ugyan, de hiányzik az alapja (rosszul tanították, vagy sokat mulasztott); ismét más, ha azt kell megállapítanunk, hogy lusta; ha azt sejtjük, hogy nélküli otthon azt a nyugodt légkört, amely nélkül a tanulásban sem haladhat; vagy ha egyszerűen az az eset áll fenn, hogy nem tud helyesen és jól tanulni. Az elmaradás okának megtalálása után, s ennek állandó szem előtt tartásával, keresnünk kell azt a neki való módot, ahogyan az előidéző okot: a lustaságot, az alap hiányosságát, stb. legkönnyebben megszüntethetjük. Ezt az épen neki való eljárást annál inkább megtaláljuk, minél jobban ismerjük nemcsak eszejárását, figyelni tudását, fáradékonyágát, gondolkodásának fegyelmezettségét, tehetségét, szóval lelki berendezettségét, hanem azokat a körülményeket is, amelyek között él, s — ha lehet — azokat az előző hatásokat, amelyek a mi beavatkozásunk előtt érték. A gyermek lelki alkata u. i., hogy tud-e figyelni vagy szórakozott, hamar fárad-e vagy kapkodó, nagyrészt a körülmények és előzmények hatására alakult. Bizonyos, hogy inkább megállíthatjuk ennek a növendéknek mennyiségtanban vagy bármelyik más tantárgyban való további hanyatlását s lassankint meg is erősíthetjük, ha próbáljuk megismerni azokat az előzményeket, amelyek szintén hozzájárultak ahhoz, hogy ez a gyermek a kérdéses tárgyban gyenge, és ha igyekszünk minél többet megtudni azokból a körülményekből, amelyek a mi bekapcsolódó ismétlődő tanításunkkal egyidejűleg fejtik ki kedvező vagy kedvezőtlen hatásukat, mintha az előzményeket és körülményeket nem kutatnók.

b) Ugyanez a helyzet, ha nem egyetlen növendékkel, hanem egész osztállyal állunk szemben. Akár iskolai esztendő elején kapunk olyan osztályt, ahol eddig nem tanítottunk, akár tanév közben kell bizonyos okok miatt népiskolában új osztály vezetését vállalnunk, vagy középfokú iskolában valamelyik tantárgyat valakitől átvennünk, szóval mástól megkezdett munkát folytatnunk, mindenképen az az első teendőnk, hogy az osztály eddigi tudásáról és készségéről tájékozódjunk. Csak akkor tudjuk a munkát ott folytatni, ahol abbahagyták s ahol épen folytatnunk kell, ha ismerjük az előzményeket: mi történt eddig az osztállyal. S ha ebben nagyjából már tájékozódunk, csak akkor találhatjuk el a megfelelő hangot, az oda illő és a célt leginkább biztosító eljárást, ha minél jobban ismerjük az osztály összetételét, minél tisztábban látjuk azt a szellemet, mely ott évek folyamán kialakult vagy most van kialakulóban, minél többet tudunk az osztályt alkotó egyes növendékek szellemi fejlettségéről, gondolkodásmódjáról, érzületéről. Mindezekben segít: a talált állapotot magyarázza, az esetlegesen észlelt hiányokat megérteti, s a baj forrásaira mutat, ha tudjuk, melyik társadalmi rétegből valók a növendékek, mennyi a szülők keresete, mekkora a műveltségük, milyenek az osztály la-

Magyar Paedagogia LI. 4—5.

kás- és alvásviszonyai, szociális körülményei stb. Bármelyik osztályban eredményesebben taníthatunk, ha nemcsak szaktárgyunk haladásával tartunk állandóan lépést, s a tanterv kívánalmait látjuk tisztán, hanem elsősorban növendékeinket is jól ismerjük.

Ez a ma már mindenkitől elfogadott tétel, hogy t. i. a növendék ismerete nélkül a nevelés nem hozhat sikert, hosszú ideig nem volt magától értődő követelmény. Az iskolázás történetéből tudjuk, hogy sokáig csupán az ismeretanyag természete, azaz a logikai szempont volt a tanítás egyetlen irányító elve; a növendékhez való alkalmazkodás gondolatát csak elvétve emlegették egyesek, a köztudatba csak napjainkban kezd átmenni. Aránylag későn, a lélektan önállósulásával párhuzamosan válik egyetemes kívánsággá, hogy az oktatásban a tárgyi (objektív) oldal mellett az alanyi (szubjektív) tényező is érvényesüljön. A gyermek mindenoldalú megismerésének követelménye a nevelés gyakorlatában sokszor még ma sem több jámbor óhajtasnál.

2. A gyermek megismeréséhez vezető út első állomása, hogy a nevelés körülményeit tárjuk fel, vagyis azokat a viszonyokat, amelyek között a nevelés végbemegy. Ide tartozik a nevelőt és növendékeit körülvevő egész anyagi és szellemi világ, a közélet, a köznevelés állapota, a nevelői gondolkodás fejlettsége, stb. Az életben való tájékozódás a nevelőnek valóban nemcsak kötelessége, hanem elsőrendű érdeke is. Mind között mégis legfontosabb talán az életkörülmények kutatása, azoknak a szociális viszonyoknak minél teljesebb megismerése, amelyek a neveléssel egyidőjűleg döntő módon befolyásolják növendékeink fejlődését.

Hogy a növendékek életkörülményei az egyéniség megismerése, s ebből folyóan a nevelés sikere szempontjából, alapvető jelentőségűek, a következő néhány megfontolásból is kitűnik.

a) Amikor a XIX. század végén és főleg a XX. század első két évtizedében a gyermektanulmányozás eddig még soha nem látott méreteket öltött, és ennek a korszaknak egyik leghatalmasabb megmozdulása lett, voltaképpen az a gondolat vált uralkodóvá elsősorban a hivatásos nevelőkben, de általában mindenkiben, hogy meg kell ismernünk a gyermeket, mert e nélkül a nevelés nem lehet eredményes. A lélekmegismerés két fő módszere: a megfigyelés, de még inkább: a kísérletezés hatalmasan fellendült. Lélektani laboratóriumok keletkeztek, ahol tömeges vizsgálatokat végeztek.

Ezekben a laboratóriumokban különféle eljárásokkal vizsgálat tárgyává tették a gyermek figyelmét, emlékezetét, intelligenciáját, szókincsét, képzeletvilágát, hajlamait, újabban ösztöneit és érzelemvilágát, s az eredményeket közzétették. Ma már közkincsként ismerjük őket mindannyian. Az itt megindított munkálatok az előző állapothoz képest roppant haladást jelentettek. A vizsgáldások eredményét tartalmazó tanulmányok nagyban hozzájá-

rulnak ahhoz, hogy az iskolában ma már inkább a növendékhez szabott módon oktattunk, s mindenütt nevelünk, — mint régen.

Ezekből a lélektani vizsgálódásokból mégis sokszor helytelen következtetéseket vontunk. Gyakran megfélekedtünk arról, hogy ami e vizsgálatok eredményeként a gyermek figyelme, emlékezete, képzeletvilága címén előttünk áll, voltaképen nem a gyermek figyelme, emlékezete, képzeletvilága, csupán bizonyos gyermekcsoporté, s az is csak adott pillanatban. Gyakran követtük el a hirtelen általánosítás hibáját, és néha könnyen vontunk le kevésszámú adathból is egyetemességre igényt tartó törvényszerűséget. Ez pedig mindenkor veszedelmes. Egyes kutatók eredményét nem ellenőriztük eléggé, csak ritkán ismételtük meg ugyanazokat a vizsgálatokat más helyen, más gyermekekkel, s így voltaképen nem győződünk meg róla: mindenki-re érvényes jelenséggel állunk-e szemben, vagy olyannal, amelyet fenntartással kell fogadnunk, mert csak bizonyos körülmények között állják meg helyüket.

Az ilyenfajta vizsgálatok ritkán tükrözték a gyermek egész lelki alkatát. A vizsgált lelki jelenséget leginkább részletként kezelték s nem az egészről értelmezték. Az így kiragadott részletjelenséget is: a figyelmet, emlékezetet, képzeletvilágot, csupán egyetlen a **kalommal** tették kutatás tárgyává, s nem hajtották végre többször ugyanazokkal a gyermekekkel egy esztendő vagy fél év távlatában; a vizsgálat pillanatát rögzítették s nem a fejlődést mutatták. Így csak fényképfelvételt adtak, nem pedig folyamatos állapotot. A gyermek figyelmének, emlékezetének, képzeletvilágának stb. pillanatnyi állapota azonban épen azoktól a körülményektől függ, amelyek között a vizsgálat időpontjában volt. Ha pl. a vizsgálat napjának reggelén a gyermek iskolába jövele előtt eltörte kávéscsészéjét, s ezért otthon megsziadták vagy ki is kapott, figyelme egészen más képet mutatott, mintha ez nem történt volna vele. Aki az előbb említett körülményt, és még ezen kívül igen sok egyébét, nem vesz számításba hamis benyomást nyer annak a gyermeknek figyelméről.

De ha többszöri vizsgálattal ilyesféle hibáknak elejét vesszük is, s valóban érdemleges véleményt alkotunk a gyermek figyelméről, ez önmagában igen becses lélektani adat lehet, de a nevelés szempontjából még mindig majdnem értéktelen. Sem magyarázni nem tudjuk, sem a kívánatos irányban befolyásolni nem áll módunkban. Ha pl. egy növendékünkéről többszöri vizsgálat is kiderítette, hogy figyelme könnyen eltéríthető és nem egyenletes, ez legfeljebb bizonyossá teszi eddigi megfigyeléseinket, de önmagában alig mond valamit. Egészen más azonban a helyzet, ha ismerjük otthoni életkörülményeit, s tudjuk, hogy éjjel pl. testvérével alszik együtt, nem pihen ki magát, tehát állandóan fáradtan jelenik meg reggel az iskolában: meg tudjuk mondani, mi

az oka iskolai figyelmetlenségének. Ha tisztában vagyunk ezekkel az otthoni életviszonyokkal, már azt is tudjuk, hogy büntetéssel ebben az esetben semmire sem mehetünk, más valamivel kell próbálkoznunk. Nemcsak magyarázni tudjuk így az észlelt jelenséget, hanem ha kedvező, megszilárdításáról is jobban gondoskodhatunk, ha pedig kedvezőtlen, a javítás módjára is kapunk már némi útbaigazítást.

Már ez a két eset is arra a mélyebb meggondolásra készítet, hogy a figyelem, emlékezet, képzeletvilág stb. tulajdonképpen következménye, sokszor eredménye azoknak az előzményeknek, amelyek a gyermeket a lélektani vizsgálat előtt érték, s függvénye azoknak a körülményeknek, amelyek között a vizsgálati személy állandóan él.

A gyermek figyelmét, emlékezetét, képzeletvilágát tehát nemcsak jobban tudjuk értelmezni, hanem biztosabban irányíthatjuk is, ha ismerjük az életkörülményeket, mert — legalább részben — ezek teszik alapját lelki minőségének is. Ha a gyermek életkörülményeinek feltárása nem is fontosabb az előzőekben vázolt lélektani vizsgálatoknál, azokat mégis ki kell egészítenünk a gyermek életkörülményeinek feltárásával, mert nevelői szemmel nézve így nagyobb értéket képviselnek.

A környezettanulmányozás nem új dolog. Sem a kíváncsi, sem a megvalósító. Nevelési elmélkedők már régóta hangoztatják, a gyakorlat emberei pedig sok helyütt lelkiismeretesen végzik. Az előbb említett lélektani vizsgálatok mellett mégis háttérbe szorultak s intézményesen nem karolták fel olyan mértékben, mint szükséges lett volna, holott minden lelki képesség és készség kifejlődésének reális kiindulópontot jelentenek és komoly tényhátteret szolgáltatnak. Minden lélektani vizsgálódásnak alapvetésként voltaképpen ezzel kellene kezdődnie, mint ahogy minden esetben, ahányszor adott helyen és időpontban olyan nevelési feladatot állapítunk meg, amely valódi szükségletet elégít ki, szintén ez a kiindulásunk. A nevelés előzményeinek és körülményeinek feltárása nélkül a magasabbrendű és sokszor értékesebb lélektani vizsgálatokból hiányzik a szilárd talaj és a gyökér.

b) Egy másik, az előzőtől nem eltérő, csak más irányból kiinduló meggondolás, amely a nevelésben a körülmények nagy jelentőségét szintén mutatja, a következő:

A nevelésnek vannak állandó vagy örök feladatai. Ilyen pl. az értelmi nevelésben: az elmének ismeretekkel való ellátása; a kölcsi téren: a felelősség tudatának és érzésének kifejlesztése, az egészséges életre nevelés köréből: a test ügyesítése és edzése. Ezek mindenütt és mindig azonosak: Franciaországban épen úgy a nevelés mindenkori tennivalói közé tartoznak, mint nálunk, vagy a németeknél; 50 évvel ezelőtt épúgy kötelezők voltak — legfeljebb nem ismerték fel őket —, mint ma, s néhány évtized

mulva — bármennyit haladjon is közben a neveléstudomány — szintén a nevelés teendői között lesznek. Az örök feladatokat minden nevelőnek szem előtt kell tartania, legyen bár szülő vagy foglalkozása szerint is pedagógus, működjek népiskolában, középső fokon vagy egyetemen; s minden növendékre vonatkoznak, a 8 évesre épen úgy, akár a serdülőre.

Az állandó vagy örök feladatok lényege mindenhol és mindig változatlan ugyan, a hely és időpont mégis módosít és változtat rajtuk. A nevelésnek pl. mindenhol és mindig feladata, hogy a gyermeket az időjárás viszonyosságainak elviselésére szoktassa és őt okosan edzze. Ez azonban nyilván mást jelent a hidegebb éghajlatú Kárpátalján, s általában a hegyvidéken, mint az Alföldön, s ott is vidékenkint változhat; az edzést az egyes növendékek öröklött és eddig szerzett testi minőségéhez kell alkalmaznunk. — A növendék értelmének művelése, nevezetesen a meglévő műveltség átadása, szintén örök nevelési feladat, de épen a közműveltség folytonos haladása és tartalmának szüntelen változása miatt időről időre módosul. Így nyernek a nevelés örök feladatainak állandó keretei a hely és időpont adottságai által határozott tartalmat.

A hely és az időpont alapvetően meghatározza minden ténykedésünket. A nevelés közvetlen teendőit pedig egyenesen ez a két tényező szabja meg. Minden nevelőnek ismernie kell azokat a sajátos teendőket, amelyek működése helyén és pontosan abban az időben, mint nevelési szükségletek jelentkeznek. Minden nevelőnek tisztán kell látnia, bárhol és bármikor működjék is, hogy *ott*: azon a helyen, és épen *akkor*: abban az időpontban, mi a feladata. Ezt a sajátos tennivalót pl. az iskolában nem kizárólag a tanításterv célkitűzése adja, mert az mindenki számára elérendő célt jelent; nem is a hetekre, napokra kiszabott tanítási anyag, mert azt is mindenkinek el kell végeznie, igaz, hogy a körülmények szerint egyik helyen többet, a másikon kevesebbet; hanem főleg azoknak a viszonyoknak ismerete, amelyek az iskolát körülveszik, amelyek között a növendék él s amelyekkel együtt a nevelő is munkáját végzi. A maga helyén és abban az időpontban csak az a nevelő látja tisztán a más helytől eltérő vagy módosuló és más időben egyáltalában nem vagy másképen jelentkező nevelési feladatokat, aki az életben állandóan nyitott szemmel jár s ezen kívül is mindig vizsgálja azokat a körülményeket, amelyek együttesen a növendék környezetét alkotják, s végeredményben az ő munkájának sikerét is előmozdítják vagy gátolják.

c) A neveléstől azt is elvárjuk, hogy korszerű legyen, vagyis alkalmazkodjék a meglévő helyzethez és elégítse ki a jelen szükségleteit. Csak akkor teheti ezt, ha megérzi a kor uralkodó eszméit s azokat számbavéve, vagy egyetért velük, s akkor felhasználja a nevelésben, vagy károsnak tartja, s ebben az esetben védi tőlük a növendékét, de mindenképen számol velük, és így

készíti elő a jövőt. A jelennek szemmel nem tartása, s a jelen kielégítésre váró szükségleteinek semmibe vevése a nevelésben a szó szoros értelmében vett struccpolitika volna, s ez végzetes következményekkel járna.

Korunk egyik vezető eszméje kétségtelenül a szociális gondolat. Nem a karitatív jótékonykodás, mert annak ideje már lejárt, hanem az életviszonyok javításának egyetemessé tétele, az életszínvonal emelése és a társadalmi kiegyenlítődés előmozdítása. A múlt idők mulasztása miatt e téren nagyon sok a teendő és rengeteg az elhanyagolt szükséglet.

A szociális gondolat előretörése ma világáramlat. A nemzeti szociálista Német Birodalom, a fasiszta Olaszország, és még néhány más állam benső átalakulásának főmozgatója a szociális kérdés volt és állandó hajtóereje, rugója ma is az. Ennek a rettenetes világégésnek, amelynek már negyedik esztendeje tanui és második éve vérrel áldozó résztvevői vagyunk, eszmei hátterét szintén az a gondolat adja, hogy az egész világon, de legalább Európában igazságosabb szociális elrendeződés jöhessen létre.

Nálunk eleinte lassan, most már egyre gyorsuló ütemben itatja át közéletünk minden ágát a szociális gondolat és vonul be olyan területekre is, ahol eddig nem gondoltak rá. Ma már az egész ország területén lázasan folyik a munka. Szociális tanácsadók működnek az alispánok mellett és szociális titkárok faluhelyen a jegyzőségeken. Országos Szociálpolitikai Intézet képezi ki a szociális munkára vállalkozókat. A szociális bajok orvoslására Országos Népi- és Családvédelmi Alap létesült s a Szociális Felügyelőség alig két éves működése alatt máris igen jelentős lépéseket tett, amikor az eddigi karitatív jellegű segítséget a termelőmunkába kapcsolta, de ezen kívül is szép eredményeket ért el. Egész csomó idevágó törvény került tető alá és még több van a megvalósulás útján. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti kara szociológiai tanszéket állít és több egyetemen szociális tanfolyamot szerveznek, stb.

A nevelés megtagadná korszerű voltát, ha nem alkalmazkodnék felhöz a helyzethez és nem venné ki részét a szociális átalakulásból, ha minden erejével nem segítené elő a szociális gondolatnak minél teljesebb megvalósítását. Mint minden téren, úgy itt is a meglevő állapot számbavétele a legfontosabb. Szociológiai adatfelvételekre van legelsősorban szükség, hogy az iskola tisztán lássa növendékei helyzetét. A helyzet őszinte feltárása nyomán következhet a segítség és alakulhat ki a javítás legjobb módja. Szociális adatgyűjtést ma országsszerte végeznek illetékesek, nem árt azonban, sőt egyenesen szükséges, ha az iskola is összeállítja a maga szociográfiáját, hogy növendékeinek szociális viszonyai közül azokkal megismerkedjék, amelyek a nevelésre jelentősek. Amikor a növendék életkörülményeinek kutatását szorgalmazzuk,

voltaképen szintén a szociális gondolat egyik megvalósítási lehetőségéért küzdünk, mert az életkörülmények legtöbbje szociális vonatkozású.

Az előbbi két elvi szempont mellett, amely a nevelés mivoltának meggondolásából és feladatainak felismeréséből adódott, harmadik érvként a szociális gondolat előtérbe kerülése szintén a mellett szól, hogy a nevelés körülményei közül a növendéket körülvevő életviszonyoknak minél teljesebb feltárása alapvető jelentőségű és tovább már nem odázható nevelési szükséglet.

II. 1. Valamely növendék életkörülményei, ha még oly részletekbemenők is, csupán egyik részét teszik a rá vonatkozó nevelésügyi állapotrajznak. Kétségtelen azonban, hogy a növendék nevelési körülményeinek egyik nagy csoportját épen azok a szociális viszonyok alkotják, amelyek között a növendék él. Hasonlóképpen ha egy osztály vagy egész iskola növendékeinek életviszonyait összesítjük, még nem kapjuk meg az osztálynak vagy iskolának teljes nevelésügyi állapotrajzát, annak csupán egyik, de alapvetően fontos részletét. Ezeknek a keresése és értékelése azonban a nevelésügyi állapotrajzok körébe tartozik.

A »nevelésügyi állapotrajz« kifejezést a nevelés körülményeinek teljes összefoglalása értelmében — tudtommal — *Imre Sándor* használta először *Nemzetnevelés* c. munkájában (Bp., 1912.), ahol az egész ország nevelésügyi állapotrajzának minél előbbi összeállítását szorgalmazta, mert »így világos lenne: melyik községben milyen fokú és milyen rendeltetésű iskolára van szükség, melyik vidékre milyen tanítót, igazgatót, tanfelügyelőt és más tanügyi alkalmazottat kell küldeni, azaz melyik ponton épen most miben áll a nemzetnevelés közvetlen feladata.« (204. l.) — Ez a józan reálpolitikát sürgető kíváncsi művelődéspolitikánkban máig sem valósult meg, mert intézményesen senki sem rendelte el. Az iskolákra vonatkozó egyszerű statisztikai adatok szolgáltatásán kívül, amelyek készítése a Bach-korszak óta kötelező, ezentúl sem történt egyéb. Pedig ezek még önmagukban is nagyértékűek. Kár, hogy nem aknázták ki őket a nevelésügy szempontjából, főleg az ország egyes részeinek iskolákkal való ellátása tekintetében.

Az ugyancsak *Imre Sándor* szerkesztésében napvilágot látott *Nevelésügyi tanulmányok* (Szeged, 1934.) c. kötetben jelent meg *Kis Jenő* dolgozata *A nevelés körülményei egy alföldi községben* címen (42—50), amelyben a 2700 lakosú Alattyán nagyközség műveltségi viszonyait mutatja be. Az 1930-as években divatos lett falu-tanulmányok sok idevágó kérdést tártak fel, bár nem mind komoly kutatások alapján. Nem a nevelés szempontjából csoportosították ugyan az anyagot, mivel azonban sok adatot tartalmaznak a lakosság vagyoni állapota, foglalkozása, a felekezeti viszonyok stb. tekintetében, rokonságot mutatnak az említett ne-

velésügyi állapotrajzokkal. Ezek közül való *Rozsonday Károly és Sümeghy József* szerzőktől Sopronbánfalváról készült falutanulmány 1937-ből, amely azonban már részletes nevelésügyi állapotrajz.

Részben a falutanulmányok, részben a szociális gondolat terjedésének hatása alatt néhány éven belül az iskolák vetették magukat erre a területre és nagyon sok ú. n. diák-szociográfia keletkezett. A legteljesebb iskolai nevelésügyi állapotrajzot, amely nyomtatásban is megjelent, eddig — tudtommal — *Németh László* iskolaorvos állította össze a II., Medve-utcai polgári fiú-iskoláról, s azt az *Iskola és Egészség* c. — azóta már megszűnt — folyóirat 1937. (V.) évfolyamának 1. számában tette közzé 112-lapnyi terjedelemben. Bár az egész befejezetlen és vázlatos, s főleg az iskolaorvos szemével nézi a kérdést, mégis kitűnik szempontjainak gazdagságával. *Kovalovszky Miklós dr.* a pestszentlőrinci kereskedelmi iskola társadalomrajzát adja tömören az iskola 1939—1940. évi értesítőjéből készült különlenyomatban. *Zimándi Piusz dr.* néhány kulturális és szociális viszonyt ismertet a gödöllői premontrei gimnázium 1939—40-i évkönyvéből készített cikkében. Az iskolák értesítőiben az utóbbi években több hasonló tanulmány látott napvilágot.

A kérdés irodalmához tartozik még *Juhász Béla dr.: Nevelésügyi állapotrajz-népiskolai nevelés* c. tanulmánya, amely 1938-ban jelent meg nyomtatásban a Kecskeméti Református Egyházmegyei Tanítóegyesület jegyzőkönyvének különnyomataként; útmutatásai alapján megelőzőleg, illetőleg e cikk hatása alatt sok faluról készült nevelésügyi állapotrajz. Eredmények közléséről azonban nincs tudomásom.

2. E megfontolások, valamint az ismertetett előzmények után vette tervbe a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium nemrég szervezett Neveléslélektani Intézete, hogy a budapesti községi népiskolák nevelésügyi állapotrajzát összeállítja, illetőleg egy-egy népiskola növendékeinek életkörülményeit összegyűjti a végből, hogy az így nyert helyzetkép, kiegészítve egyéb adatokkal, alapja lehessen az iskolák és ezek összesítése után a főváros teljes nevelésügyi állapotrajzának.

Szerves folytatása ez annak a munkatervnek, amelyet *A fővárosi nevelés mai feladatai* (Bpest, 1940. 108 l.) c. tanulmányomban megkezdttem és körvonalaztam. Mivel egyes iskolák vagy kerületek részletes rajza nem állott rendelkezésre, ezek összesítése helyett akkor csak a keret vázolásáról lehetett szó; ebben a tág keretben a sajátos fővárosi (nagyvárosi) nevelés számára csak általánosságokban mozgó feladatokat lehetett megállapítani. A főváros egyes pontjain szükségletként kielégítésre váró és más helyen nem, vagy másképen jelentkező tennivalókat csak az egyes iskolák részletes állapotrajza alapján lehet összeállítani.

Hogy meg lehessen mondani: a nevelésnek miféle határozott, mástól eltérő, teendői vannak egy-egy iskolában, s az iskolán belül egy-egy osztályban, ahhoz azoknak a körülményeknek mi-mél teljesebb felkutatása és megismerése szükséges, amely viszonyok között annak az iskolának vagy osztálynak növendékei élnek.

Mielőtt ezt a munkálatot a főváros összes népiskoláiban megindítottuk volna, próbaképen a VIII., Mária Terézia-téri községi gyakorló népiskola növendékeinek adatait gyűjtöttük össze, hogy az itt szerzett tapasztalatokat később hasznosíthassuk. A növendékeknek, illetőleg a szülőknek a következő kérdő-ív kérdéseire kellett felelniök:

KÉRDŐÍV

nevelésügyi állapotrajz készítéséhez.

I. A gyermek.

1. Családi és keresztnéve:
2. Vallása:
3. Születési ideje:
4. Születési helye:
5. Ha nem budapesti születésű, melyik évben jött Budapestre?
6. Hány élő édes- vagy mostoha testvére van?
7. Ha a meghalt testvérek is élénének, hány testvére volna?
8. Hányadik gyermek az élők között?
9. Mi a legkedvesebb foglalkozása?
10. Mi szeretne lenni?
11. Van-e otthon rádiójuk?
12. Ha van, szokta-e hallgatni?
13. Szokott-e ujságot olvasni?
14. Milyen gyakran szokott fürdeni?
15. Hány órát alszik naponta?

II. Az édesapa.

16. Családi és keresztnéve (ha meghalt: † is)
(mostohaapa esetén mindkét név):
17. Vallása:
18. Születési ideje:
19. Születési helye:
20. Ha nem budapesti születésű, melyik évben jött Budapestre?
21. Foglalkozása (ha a gyermek a mostohaapánál lakik, ennek foglalkozása):
22. Havi, heti átlagos keresete:
23. Naponta mettől-meddig van munkában (ha változik, a leggyakoribb eset)?
24. Hányan voltak testvérek?
25. Iskolai végzettsége (csak a legmagasabbat kell megjelölni):

III. Az édesanya.

26. Leánykori családi és keresztnéve (ha meghalt: † is)

(mostohaanya esetén mindkettőnek neve):

27. Vallása:
28. Születési ideje:
29. Születési helye:
30. Ha nem budapesti születésű, melyik évben jött Budapestre?
31. Eljár-e hazulról rendszeresen dolgozni?
32. Ha eljár, mi a foglalkozása?
33. Ha van foglalkozása, mennyi a havi, heti átlagos keresete?
34. Ha eljár hazulról, naponta mettől-meddig van munkában?
335. Hányan voltak testvérek?

IV. A nagyszülők.

37. Apai nagyapa neve (ha meghalt: † is):
38. » » vallása:
39. » » születési helye:
40. » » foglalkozása:
41. » nagyanya leánykori neve (ha meghalt: † is):
42. » » vallása:
43. » » születési helye:
44. Anyai nagyapa neve (ha meghalt: † is):
45. » » vallása:
46. » » születési helye:
47. » » foglalkozása:
48. » nagyanya leánykori neve (ha meghalt: † is):
49. » » vallása:
50. » » születési helye:

V. A lakás.

51. Hol lakik a gyermek?
 52. Mióta laknak ebben a lakásban?
 53. A lakás nagysága:
 54. Főbérletben laknak-e vagy albérletben, esetleg ágyrajárók?
 55. Tartanak-e albérlőt?
 56. Tartanak-e ágyrajárót?
 57. Hányan laknak összesen a lakásban?
 58. Szülőkön és testvéreken kívül ki lakik még a lakásban?
 59. Van-e fürdőszoba a lakásban?
 60. Ha nincs, van-e a lakásban bent vízvezeték?
 61. Van-e a lakásban bent W. C.?
 62. Hányan alusznak abban a szobában, ahol a gyermek is alszik?
 63. Hol alszik a gyermek?
 64. Egyedül alszik-e a gyermek az előbbi helyen vagy többedmagával?
 65. Ha többedmagával alszik, kivel vagy kikkel osztozik fekvőhelyén?
 66. Van-e villanyvilágítás a lakásban?
- Egyéb körülmények.*
67. Mikor szokott a gyermek naponta enni?

68. Melyik étkezés alkalmával eszik meleg ételt?
 69. Kap-e a gyermek az iskolában ebédet?
 70. Jár-e a gyermek napközi otthonba?
 71. Résztvesz-e a gyermek a család kényérkeresésében?
 72. Ha résztvesz, mit dolgozik?

VIII. A tanító tölti ki.

73. A gyermek általános tanulmányi előmenetele:
 74. A gyermek testi fejlettsége:

Közép- vagy középfokú iskolában hasonló adatgyűjtés sokkal egyszerűbb, mert a növendék maga felelhet s legfeljebb néhány adatot (pl. a szülők és nagyszülők születési helye, mióta laknak Budapesten stb.) kérdez szüleitől. A népiskola alsó osztályaiban nagy nehézséget okoz, hogy a kérdőívet magának az édesapának vagy édesanyjának kell kitöltenie, mert a gyermek íráskészsége ezen a fokon még fejletlen. Még e nehézség fennállása ellenére is, amit azonban a főváros közismerten lelkes tanítósa minden bizonnal leküzd, a népiskolák nevelésügyi állapotrajzának elkészítését határoztuk el. Részben azért, mert intézetünk leginkább a népiskolai tanítóóság továbbképző szerve, s e munkálat közben szerzendő tapasztalatokkal és eredményekkel elsősorban a népoktatás ügyét kívánjuk szolgálni, részben azért, mivel a népiskolába — legalábbis az alsó négy osztályba — Budapest egész lakosságának gyermeke jár s ott valamennyi társadalmi réteg képviselve van. A népiskola növendékeinek életkörülményeit feltűntető adatok tehát nagyjából az egész főváros viszonyait mutatják.

A kérdőíves módszer hibáit ismerjük, veszedelmeivel tisztában vagyunk; az eredmény értékelésekor ezt figyelembe vesszük. Ilyen nagyarányú adatgyűjtő munka azonban más eljárással nem volt elképzelhető. A kérdőív pontjait úgy állítottuk össze, — az állapotrajz természete is ezt kívánta, — hogy valamennyi kérdés tényekre vonatkozzék. A hibaszázalék ezzel a lehető legkisebbre csökkent. Még így is számításba kell azonban vennünk, hogy egyesek szándékosan valótlanul írnak, mások hiányosan töltik ki az ívet, s itt-ott a valóságtól eltérő adat birtokába jutunk. A próbaképen megvizsgált iskola rajza azt mutatja, hogy a kapott kép nem tér el lényegesen a valóságos helyzettől, s legalább annyira reálisnak tekinthető, mint pl. bármelyik más módszerrel lefolytatott vizsgálat eredménye.

Néhány kérdés esetében (pl. 14. Milyen gyakran szokott a gyermek fürdeni?), el lehetünk készülve arra, hogy egyesek a ténylegesnél kedvezőbb színben akarván feltűnni, jobbat írnak a valóságos helyzetről. Két másik kérdésből azonban (59. Van-e fürdőszoba a lakásban?, 60. Ha nincs, van-e a lakásban bent vízvezeték?) az előbbi adat legalább részben ellenőrizhető. Az a gyermek, akinek lakásában nincs fürdőszoba, sőt vízvezeték sincs bent, bajosan fürödhet minden második nap, mint ahogy azt a kérdéses

iskolában két gyermek is vallotta. — Az édesapa és kereső édesanya jövedelmére vonatkozó kérdés (22. és 33.) valamint a gyermek étkezését kutatók (67. és 68.) esetében viszont nemcsak annak lehetünk kitéve, hogy a többnek látszani akarók hiúságból, a nagyon szegények közül pedig többen ösztönös szeméremzésből a ténylegesnél jobb adatot szolgáltatnak; hanem az ellenkezőjére is el lehetünk készülve, hogy a tehetősebbek, valamint a szegények közül azok, akik azt gondolják, hogy ezeknek az adatfelvételeknek valamilyen iskolai juttatás lehet az eredménye, a valóságosnál rosszabb színben igyekeznek feltűnni. — A többi kérdés azonban olyan, hogy hamis adatszolgáltatást legfeljebb rosszindulat magyarázhatna. A kérdések túlnyomó többségére azonban őszinte feleletet várhatunk.

A kérdő-ív kezelése különben egyszerű. A 74 kérdés közül 32 olyan, hogy a felelet rovatban felsorolt lehetőségek közül csupán alá kell húzni a megfelelő szót vagy számot, s ezek között is 11 csak az *igen-nem*, vagy a *van-nincs* lehetőség valamelyikét engedi meg. További 23 kérdés felelete szintén kész, csupán egy-egy adat hozzáírása szükséges. Mindössze 19 kérdésnek a felelet rovata üres, azonban a fogalmazás itt is annyira világos és határozott, hogy egyetlen szó vagy szám beírása teljes értékű feleletet ad.

Időközben a kérdőívet az összes fővárosi községi népiskolák mintegy 45 ezer növendéke kitöltötte. Az adatokat a főváros tanítósa mintaszerű munkaközösségben osztályok szerint és iskolánként összesítette, s azok most vannak feldolgozás alatt. Az eredményeket rövidesen közzé tesszük.

III 1. Mindezek előrebocsátása után a próbaképen először megvizsgált községi gyakorló népiskola növendékeinek életkörülményeiből mutatunk be egy-két adatot.

Meg kell még jegyeznünk, hogy az iskola osztályainak száma: 20, mégpedig 8 fiú-, 8 leány- és 4 alsótagozatú vegyes-osztály. Az adatfelvétel 1942. januárjában történt. Az iskola beírt növendékeinek létszáma akkor 628 volt, s összesen 611 gyermek adatait gyűjtöttük össze és dolgoztuk fel; mindössze tehát csak 17 növendék adata hiányzik iskolai mulasztás, túlságosan hiányos adatszolgáltatás vagy egyéb ok miatt. Az adatokat először osztályok szerint dolgoztuk fel, majd külön csoportosítottuk a fiúk és leányok, s ismét az alsó- (I—IV.) és felsőosztályosok (V—VIII.) eredményét; csak ezek összesítése után állt előttünk az egész iskolára vonatkozó teljes kép.¹

Részletes beszámolóról e helyütt szó sem lehet, mert az adatok puszta közreadása egymagában több nyomtatott ívre terjedne.

¹ E helyen is köszönetet mondok a gyakorlóiskola tantestületének az adatgyűjtésekben való segítségért és *Mercz Lili*, valamint *Seydl Éva* fővárosi tanítóknak, akik önkéntes munkaerőként nagy odaadással végezték a feldolgozás nehéz munkájának javarésztét.

Részleteket közöltem a *Társadalomtudomány* 1942. évi 3. számában *Néhány adat egy fővárosi népiskola nevelésügyi állapotrajzából* címmel, különlenyomatban is. Ez alkalommal is csupán néhány ott nem közölt adatot teszünk közzé.

a) Igen tanulságos pl. az iskola növendékei, a szülők, valamint a nagyszülők származási adatainak egybevetése abból a szempontból, hogy Budapesten, vidéken, vagy külföldön születtek-e, mint azt az 1. sz. táblázat mutatja:

1. sz.

	budapesti	vidéki	külföldi	ismeretlen	Összesen
	születésű				
a gyermek	459=75.1%	148=24.2%	4= 0.7%	—	611=100%
az édesapa	170=27.8%	396=64.8%	7 = 1.1%	38= 6.3%	611=100%
az apai nagypapa	41= 6.8%	445=72.8%	17= 2.8%	108=17.6%	611=100%
az apai nagymama	58= 9.4%	418 = 68.4%	15= 2.6%	120=19.6%	611=100%
az édesanya	208= 34%	369=60.3%	15= 2.6%	19= 3.1%	611=100%
az anyai nagypapa	77=12.6%	428= 70%	18= 3%	88=14.4%	611=100%
az anyai nagymama	89=14.6%	412=67.4%	17= 2.8%	93=15.2%	611=100%

A kimutatás első rovata igen szemléletesen tárja elénk, hogy míg a gyermekeknek 75%-a budapesti születésű, addig az édesapáknak csak 27.8%-a, s az édesanyáknak is csupán 34%-a, a nagyszülőknek viszont átlagosan 10%-a. A 161 növendék között egyetlen egy sem akadt, aki maga, valamint szülei és mind a négy nagyszülője Budapesten született volna. Pedig igazán tősgyökeres fővárosinak csak az a gyermek tekinthető, aki harmadik nemzedékben itt született. Egy iskolára vonatkozóan látjuk, hogy Budapest népe valóban három nemzedékenként kicserélődik, mert nagyon sok a vidékről származott. — Érdekes jelenség, hogy mind a szülők, mind a nagyszülők nemzedékében mindenhol a női ág inkább fővárosi s a férfiak nagyobb %-ban származnak vidékről. Ez a különbség még akkor is fennáll, ha az édesapák, illetőleg az apai nagyszülők sok ismeretlen adatát figyelembe vesszük. Ugy látszik, hogy mind a szülők, mind a nagyszülők nem-

zedékében a vidékről Budapestre dolgozni meg tanulni jött férfiak sok esetben fővárosi családba nőültek.

Még további következtetéseket vonhatnánk ezekből a számokból, ha különítenők a jobb társadalmi rétegből való alsóosztályosokat a szegényebb felsőosztályos növendékektől. A tehetősebb és jobb viszonyok között élő alsótagozatú gyermekek szülei és nagyszülei sokkal inkább budapestiek, az egyszerűbb emberek között ellenben jóval több a vidéki.

E helyütt csak utalunk arra a nevelési feladatra, amely ebből a tényből az iskolára hárul, nevezetesen, hogy főleg a hazafias és állampolgári nevelés tekintetében mennyire másként kell eljárnia olyan osztályban, ahol a növendékek többsége vidéki, s ismét másként, ahol az osztály zöme fővárosinak tekinthető.

A következő 2. sz. táblázat azt mutatja, hogy az iskola növendékei közül kiknek vannak testvérei és a családokban mennyi a gyermekek száma. Ezeket, valamint az utána még közreadandó adatokat a fiúk és leányok, alsó- és felsőtagozatúiak szerint csoportosítottuk.

2. sz.

Az iskolás gyermek	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	vegyes	Összesen
	o s z t á l y o k					
egyke	48=34.6%	22=22.4%	57=39.6%	27=26.1%	54=42.5%	208=36.0%
van 1 testvére	68=48.9%	38=38.7%	67=46.8%	32=31.2%	59=49.4%	264=43.2%
van 2 testvére	19=13.7%	22=22.4%	12=8.4%	22=21.1%	8=6.3%	83=13.5%
van 3-5 testvére	4=2.8%	13=13.4%	6=4.2%	19=18%	6=4.8%	48=7.8%
van 6-9 testvére	—	3=3.1%	—	4=3.6%	—	7=1.1%
van több testvére	—	—	1=0.7%	—	—	1=0.2%
A gyerme- kek száma átlagosan	2.02	3.14	1.84	3.16	2.01	2.35

Feltűnik, hogy mindegyik csoportban több a kétgyermekes család, mint az egykés. Az egykés száma természetesen nagyobb a jobbmódú alsóosztályosok között, mint az egyszerű környezetből való felsősök között. A vegyes osztályokban az egykés aránya 42.5%, ami arról tanuskodik, hogy nem annyira a középosztály, mint inkább a kishivatalnok- és altisztek társadalmi rétege egykés.

A gyermekek átlagos számát egy-egy családban mutató index az alsó osztályokban alig éri el a 2-t, s a felsőosztályokban sem haladja túl a 3-at. Ez a kimutatás kiegészíti az előzőt s belőle látszik, hogy minél hosszabb idő óta tekinthető valamelyik családbudapestinek, annál kevesebb a gyermeke.

A 2. táblázat gyermekindex-számainak alacsony volta akkor döbrent meg igazán, ha egybevetjük a 3. sz. kimutatással, amelyből azt olvashatjuk le, mennyi volt a gyermekek száma a szülők családjában.

3. sz.

Hányan voltak testvérek átlagosan	alsó fiú	felső fiú	also leány	felső leány	vegyes	Összesen
	o s z t á l y o k					
az édesapa családjában	4.2	5.	4.1	5.—	4.8	4.6
az édesanya családjában	3.8	5.6	4.1	5.9	4.9	4.8

Ez az egybevetés mutatja leginkább, hogy a harmadik nemzedékben valóban kipusztult Budapest népe s új vidékiek foglalják el a kihalt családok helyét. A növedékek mostani családjában átlagban mindenütt 2 gyermekkel van keresebb, mint a szülőkében.

Ennek a kérdésnek is vannak nevelésügyi vonatkozásai. Más-ként illeszkedik a közösségbe az egyke gyermek, meg az, akinek több testvére van. Az önzetlenségre nevelés módja nem lehet azonos két osztályban, amelyik közül az egyikben nagyon sok az egyke, s alig akad többgyermekes családból származó növedék, a másokban viszont csupán ilyen van.

A lakásviszonyok közül álljon itt a lakás nagyságára vonatkozó 4. sz. táblázat.

Mind a fiúknál, mind a leányoknál nagy az eltérés az alsó- és felsőtagozat adatai között. A felsőosztályos fiúk és leányok társadalmában a 2 szobás lakás az álmok netovábbja, amit a fiúknak csak 12.3%-a, a leányok 14.3%-a ér el. A fiúk 21.4%-a egyetlen helyiségből álló lakásban (albérleti szoba, üzlethelyiség stb.) él. A lakás nagysága tekintetében alsótagozaton a fiúk, felsőtagozaton pedig a leányok körülményei kedvezőbbek. Az egy szobára jutó személyek átlagos száma jelzi, mennyivel zsúfoltabban élnek lakásukban a felsőosztályosok. Ez sem pusztán lakásügyi kérdés, hanem főképen egészségügyi probléma, nem utolsó sorban azonban erkölcsi vonatkozású is. Csak utalunk arra a kétségtelen megállapításra, hogy zsúfolt lakásban a gyermek még leckéjét sem tanulhatja meg és írásbeli feladatát sem készítheti el rendesen.

Az alvásviszonyok közül az 5. sz. táblázatban közreadjuk, hogy hányan alusznak abban a szobában, ahol a gyermek:

4. SZ.

A lakás nagysága	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	vegyes	Összesen
	o s z t á l y o k					
1 helyiségből áll	—	21=21.4%	3=2.1%	6=5.7%	—	30=5.1%
1 szoba, konyhás	13=9.3%	62=63.2%	21=14.7%	80=77.2%	57=44.8%	233=38.1%
2 szobás	33=23.7%	12=12.3%	43=30.1%	1514 .5%	44=34.6%	147=24%
3 szobás	48=34.6%	—	44=30.7%	—	18=14.2%	110=18%
4 szobás	27=19.5%	—	23=16.1%	—	6=4.8%	56=9.1%
több szobás	18=12.9%	—	8=5.6%	—	—	26=4.1%
ismeretlen	—	3=3.1%	1=0.7%	3=2.8%	2=1.6%	9=1.4%
1 szobára jutó személyek átlagos száma:	1.59	4.83	1.75	4.98	2.71	2.41

5. SZ.

	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	vegyes	Összesen
	o s z t á l y o k					
egyedül	20=14.4%	1=1%	19=13.2%	—	6=4.8%	46=7.5%
2 személy	46=33.7%	8=8.1%	54=37.7%	17=16.4%	22=17.4%	147=24%
3 személy	45=32.2%	13=13.3%	36=25.2%	25=24%	41=32.2%	160=26.1%
4 személy	23=16.3%	30=30.6%	25=17.5%	24=23.1%	38=29.8%	140=22.9%
5-6 "	5=3.5%	30=30.6%	9=8.6%	29=27.9%	17=13.4%	90=14.7%
7-10 "	—	16=16.4%	—	9=8.6%	3=2.4%	28=4.5%
általában	2.63	4.75	2.68	4.09	3.42	3.45

Az egy szobára jutó alvók száma tekintetében nincs akkora különbség alsó- és felsőosztályosok között, mint amekkorát a lakás nagysága mutatott. Ennek magyarázata, hogy a legtöbb család meg a 3—4 szobás lakásokban is leginkább egyetlen helyiségben: a hálószobában alszik s a többi szoba éjjelre üresen marad. Az egyszerűbb emberek szoba-konyhás lakásaiban pedig mind a szobát, mind a konyhát kihasználják alvás szempontjából, egyik sem áll éjjelre üresen. — Ez a kimutatás voltaképen akkor volna igazán értékes, ha a szobák nagyságát is ismernők s tudnók, hány köbméter levegő jut az alvó gyermekre. Ez az adat azonban nem volt megszerezhető.

A 6. sz. táblázat azt mutatja, hányszor eszik naponta a gyermek.

6. sz.

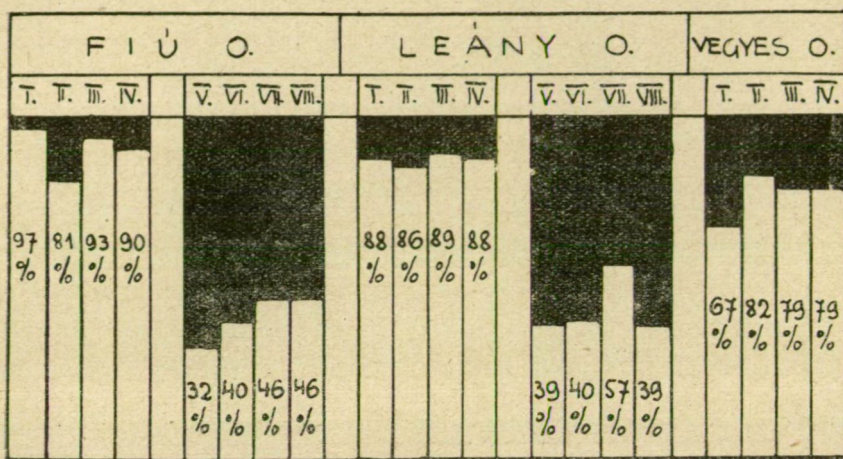
A gyermek naponta eszik	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	vegyes	Összesen
	o s z t á l y o k					
3-szor	2= 1.40%	23=23.40%	3= 2.10%	15=14.40%	7= 5.50%	50= 8.10%
4-szer	30=21.60%	21=21.40%	26=18.10%	21=20.10%	21=16.50%	119=19.40%
5-ször	107=77.00%	54=55.20%	114=79.80%	68=65.50%	99=78.00%	442=72.50%

E tekintetben nincs nagy különbség az alsó- és felsőosztályosok között. Ami eltérés mutatkozik, az természetes és abból az egyszerű tényből is megérthető, hogy a nagyobb gyermeknek aránylag nem kell olyan gyakran ennie, mint a kisebbnek. A felső fiú-osztályokban sokan vannak mégis a naponta csak 3-szor étkezők s ugyan-csak itt található a legkevesebb 5-ször evő gyermek. — Jellemző, hogy azok közül, akik naponta 4-szer étkeznek, mennyivel többen tízóraiznak s csak kevesen uzsonnáznak. (119 közül 100 tízóraizik és 19 uzsonnázik). Ez nagyrészt a társaknak egymásra tett hatása. Utánozzák egymást.

Nem szabad felednünk, hogy a felsőosztályosoknak aránylag kedvező helyzetképe az étkezések száma tekintetében onnan származik, hogy a felsős fiúk közül 27, a leányok közül pedig 29 iskolai étkeztetésben (ebédben és részben reggeliben) részesül.

b) A feldolgozott adatok közül sokat grafikusán is ábrázoltunk, mert a számszerű közlésnél szemléletesebben mutatják a helyzetet s egymás mellett valamennyi osztály külön-külön is szerepel, nem csupán összevontan, mint alsó- és felsőtagozat. E grafikonok közül is bemutatunk kettőt.

Egyedül alszik-e a gyermek?



□ egyedül ■ valakivel osztozik fekvőhelyén

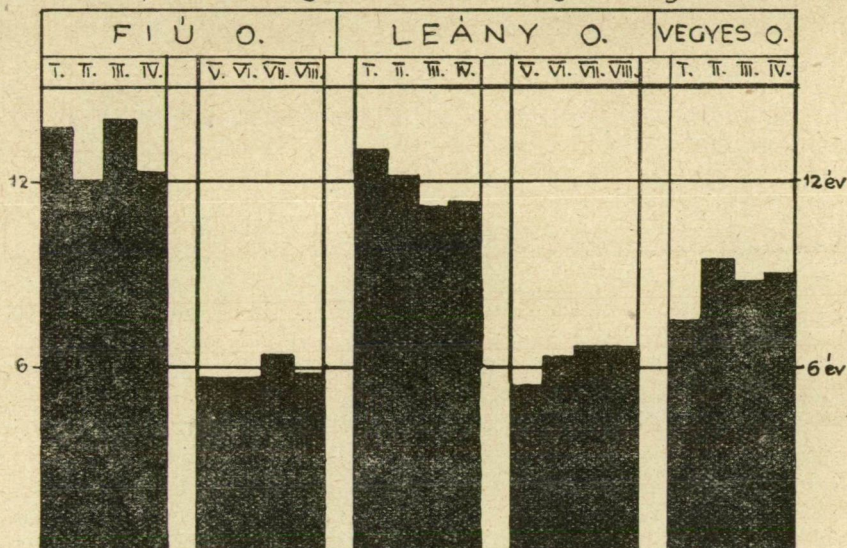
Az első azt tünteti fel, egyedül alszik-e a gyermek fekvőhelyén (az ágyban, diványon, földön a szalmazsákon), vagy nem. Ez megint szomorú kép. A felsőosztályosoknak több mint fele osztozik valakivel fekvőhelyén. Legrosszabb a helyzet az V. fiúosztályban, ahol a növendékeknek csak 32%-a alszik egyedül. Miként várhatjuk ettől az osztálytól, hogy az iskolában teljes munkateljesítményt fejtsen ki, amikor éjjel nem piheni ki magát. Sokan vannak azonban még az alsó osztályokban is, akik másokkal alusznak. Pedig ezekben a családokban bőven volna hely s anyagiakon sem múlik, hogy a gyermek külön ágyat vagy diványt kapjon. Az alsó fiú-osztályokban átlagban 10% azoknak a gyermekeknek száma (a II.-ban felugrik 19%-ra!), akik vagy szüleikkel, vagy testvérukkal alusznak; az alsós leányok 12%-a szintén ilyen. Ha ezeknek a gyermekeknek a szülei tudnák, milyen káros az egymás mellett fekvő és egymással érintkező idegen test párolgása a fejlődésben levőre, bizonyára máról-holnapra megcsappanna a másokkal alvók száma. Ime, egy határozott tennivaló, aminek tudatára ezeknek az adatoknak felvétele nélkül nem ébredt volna az iskola. Ebben az iskolában az egyik szülői értekezleten feltétlenül felvilágosító előadást kell tartani arról, mennyire egészségtelen az, ha a testvérek vagy szülők és gyermekek együtt alusznak.

A másik ábra a szülők iskolai végzettségét mutatja. Míg az eddigi adatok nagyrészt az iskola növendékeinek anyagi körülményeit tárták fel, addig a szülők iskolai végzettségéből arra a

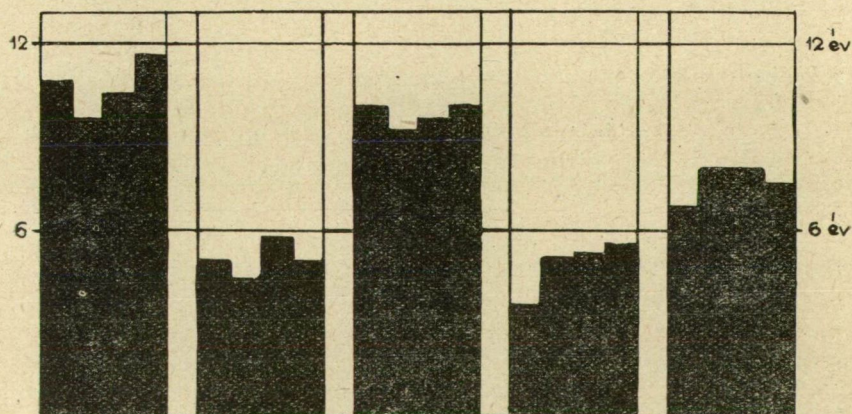
szellemi légkörre következtethetünk, amely a gyermeket otthonában körülveszi. Bár a műveltség nem azonos a tanultsággal, mégis jogosan feltehető, hogy aki többet tanult, az műveltebb is. A műveltség megfoghatatlan, az iskolázottság ellenben számszerűen is kifejezhető.

Külön vesszük az édesapák és külön az édesanyák adatait. Az édesapa iskolai végzettsége adja a család társadalmi emelke-

Édesapák átlagos iskolai végzettsége:



Édesanyák átlagos iskolai végzettsége:



dettségét; a gyermek alakulása szempontjából azonban fontosabb az édesanya műveltségi színvonala, mert a családi légkör alaphangulatát ő adja, s mivel közvetlenebb kapcsolatban van a gyermekkel, hatása is döntőbb.

Az iskolai végzettség tekintetében is nagy különbséget mutat az alsó- és felsőtagozat. Az alsóosztályosok édesapja átlag 12 évet járt iskolába, ami a középiskola 8 osztályának felel meg. A fiúk adatai itt valamivel kedvezőbbek. A felsőosztályos édesapák ellenben még az 1868. XXXVIII. tc.-ben előírt 6 osztályos népiskolai kötelezettségnek sem tettek átlagosan eleget, mert — mint az ábrán latható — egyedül a VII. fiú-osztály lépi át a 6 osztály vonalát. A felső osztályokban a fiúk adatai kedvezőtlenebbek.

Az édesanyák iskolázottsága átlagban mindenhol kevesebb, mint az édesapáké. Egy-egy családban is csak ritkán fordul elő, hogy valamelyik édesanya pl. 4 polgárit is járt, az édesapa pedig csak a népiskola VI. osztályát.

Érdekes, hogy az alsó négy fiú-osztály adatai között mind az édesapák, mind az édesanyák esetében a II. osztály mutatja a legkedvezőtlenebb képet, az ő iskolai végzettségük a legkevesebb. S ugyancsak ebben az osztályban feltűnően sok a mással alvó gyermek is. Egyéb, itt közre nem adott körülmények (a lakás nagysága, a szülők jövedelme, a tisztálkodás lehetőségei stb.) szintén alátámasztják ezt a megállapítást, hogy alsótagozaton a négy fiú-osztály közül az adatok értéke ebben az osztályban feltűnően alacsony. Az adatfelvételtől függetlenül, — azt jóval megelőzően — ebben az osztályban tanító nevelők egyöntetű véleménye az volt, hogy hosszú évek óta nem volt a kezük alatt ilyen gyenge osztály. Az I. osztályos tanító egy év előtt ugyanezt mondta erről az osztályról.

Ez a tény két következtetésre jogosít.

Egyik az: ez alkalommal is bebizonyosodott, hogy az iskolai előmenetel és általában a szellemi fejlettség szorosan összefügg a szociális életkörülményekkel. (L. többek között *Somos Lajosnak* folyóiratunk 1939. évfolyamában megjelent tanulmányát: *A művelődés és az anyagi jólét szerepe a gyermek fejlődésében*).

A másik eljárásunk helyessége és megbízhatósága mellett szól s arra enged következtetni, hogy az adatfelvétel reálisnak tekinthető, mert érzékenyen mutatja mindazt, amit a tapasztalás is nyújt.

Az adatok közlését még folytathatnók. Izelítőül azonban ennyi is elég, hogy a kiinduló tételt igazolja: minél többet tudunk növekedéseink otthoni életkörülményeiből, annál valószínűbb, hogy megtaláljuk azt a mekikvaló módot, ahogyan őket legeredményesebben nevelhetjük.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy ezek az adatok egymagukban, sőt az összes feldolgozottakkal együttvéve sem adnak tel-

jes nevelésügyi állapotrajzot. Csak akkor válnak azzá, ha kiegészítjük az iskola történetével, az iskolakörnyék helyrajzával és sok más vizsgálódással, ami beletartozik a nevelés körülményeibe. A való helyzet tárgyilagos és őszinte feltárása, az adatok lelkiismeretes összegyűjtése, majd értelmezése, szintén nem elég. Ez a kiinduló alap, amelynek meg kell lennie. A jelen állapot feltárását azonban követnie kell nevelési következtetéseknek, nevelési feladatok leszűrésének. Az állapotrajzok jelentőségét épen az adja, hogy valóságos helyzet alapján látjuk, mi a nevelés közvetlen tennivalója. E befejező lépés nélkül a nevelésügyi állapotrajz pusztán iskolaszociográfia volna.

IV. 1. Bár az ilyesfajta vizsgálódások elvi jelentőségük, s az adatok valamint a belőlük levonható következtetések csak közvetve termékenyítik meg a nevelés gyakorlatát, az iskolai nevelésügyi állapotrajzok elkészítése mégis néhány egészen nyilvánvaló, közvetlen előnyt is jelent elsősorban magának a nevelőnek, megkönnyíti azonban az ellenőrző és irányító szervek munkásságát is, s nem utolsósorban az iskolafenntartó hatóságot is határozottan útbaigazítja művelődéspolitikájában.

a) A nevelő kiváló segédeszközt talál ezekben az adatokban ahhoz, hogy osztályát és növendékeit valóban megismerje. A nevelő, ha már hosszabb ideje vezet egy osztályt, a szülőkkel való állandó érintkezése következtében sok mindent tudhat ugyan az otthoni életkörülményekből; pontos képet mégis csak akkor kap, ha ezeket a viszonyokat részletesen számbaveszi. Olyan osztályban pl. ahol a szülők többsége egyetlen helyiségben (alberletben, üzlethelyiségben) lakik és a gyermeknek nincs rendes helye, ahol házfeladatát megírhatná, másképen kell kezelnünk a lecke kérdését, mint egyebütt. — S azonnal megértjük annak a gyermeknek önállótlanágát, aki egyetlen gyermek s otthon nemcsak édesanyja kényezteti, hanem nagynéni és nagyszülők is együtt laknak velük. Másként nézzük annak a növendékünknek tanulmányi előmenetelét, akiről tudjuk, hogy résztvesz a család kenyérkeresésében, mint azét, akinek otthon mindene megvan.

Mennyivel tudatosabb és eredményesebb nevelői munkát véggezhetnének ezen kívül főleg a helyettesítésre küldött, valamint áthelyezett fővárosi nevelők, ha új munkahelyükön már első napon kezükbe vehetnék az iskola vagy kerület lelkiismeretesen összeállított állapotrajzát. Sok bukdácsolástól és hiábavaló kísérletezéstől mentesülnének, ha azonnal láthatnák, milyen körülmények között kell működniök.

b) A nevelő munkáját ellenőrző és irányító igazgató, körzeti iskolalátogató, szakfelügyelő e részletes helyzetkép alapján könnyebben ítélni tudja meg az eredményt, mint ezek nélkül. A tanulmányi eredmény u. i., melyet megállapít, sok tényező együttes hatásának eredője: a növendékek otthoni életkörülményei, szorgal-

muk, tehetségük, az iskola berendezése, rendje, a tanító arravalósága, felkészültsége stb. mind részes ebben. Ítéletében annál könnyebben tévedhet, minél kevesebbet ismer e tényezők közül. Mivel az iskolában uralkodó szellemet azonnal tisztán látja, mihelyt végiglátogatott néhány osztályt, voltaképen már csak két ismeretlennel kell megküzdenie: a növendékek szociális viszonyaival s a nevelő értékével, mert a többi e kettőnek függvénye. Ha pedig az osztály- vagy iskolai állapotrajzból megismeri a növendékek életkörülményeit, azonnal tudhatja, hogy az észlelt eredményből mi írandó a jó vagy rossz viszonyok számlájára s mennyi tudható be a nevelő ügyszeretetének, buzgalmának, hozzáértésének.

c) Az iskolafenntartó hatóságot pedig abban segíthetik az elkészítendő állapotrajzok, hogy a valóságos helyzet aprólékos feltárásának birtokában reálisabb és egyben tudatosabb iskolapolitikát folytathat. Határozottan látja majd, hogy egyéni kívánásoktól eltekintve, hova milyen ember való igazgatónak, tanító-nak; hol van inkább szükség-új napközi-otthon csoport felállítására; melyik iskolában kell okvetlenül fürdőt, tornatermet, vagy a környéken játszóteret, létesítenie; melyik körzetben kell emelnie és hol lehet csökkentenie a kiosztásra kerülő ebédadagok számát; melyik iskolát kell jobban ellátnia ingyenes tanszerrel; stb.

Ha mindegyik fővárosi iskola nevelésügyi állapotrajza elkészül, akkor remélhetjük, hogy az iskolában folyó munka minden egyöntetűség mellett is mindenhol azt a sajátos jelleget mutatja, melyet az adott körülmények épen ott szükségessé tesznek: a nevelők azokat a nevelési feladatokat oldják meg elsősorban, amelyek ott megoldásra várnak; az ellenőrző és irányító szerv annak végrehajtását szorgalmazza, amit az ottani viszonyok kívánnak; az iskolafenntartó hatóság pedig a zavartalan munkához épen ott szükséges feltételeket teremti meg.

2. Sokan talán azt gondolják, hogy a nevelő úgyis ismeri saját növendékeinek életkörülményeit; ezek az adatok semmi újat nem mondanak neki. Nincs igazuk. Ez a vizsgálat mindenütt meglepő tényeket hoz felszínre még annak a nevelőnek is, aki komolyan törekszik arra, hogy növendékeiről minél többet tudjon. Határozottan csak akkor láthatjuk a nevelés körülményeit, ha aprólékosan számbavesszük őket, ha nyíltan szembenézünk velük, különben önmagunkat áltatjuk.

Mások azt mondhatják, hogy az egész városra vonatkozóan szintén sejtjük, hol lehetnek a lakásviszonyok, az élelmezés kérdése, az alvási lehetőségek, a kulturális körülmények a legrosszabbak s hol a legjobbak; ez a vizsgálódás legfeljebb bizonyossá teszi azt, amit a legtöbb ember, de főleg a hozzáértő, a nélkül is tud. Erre az a felelet, hogy a sejtés még nem bizonyosság. Sejtésekre nem lehet, vagy legalább is kockázatos, építeni. Ha ezek az adatok valóban nem hoznának semmi újat, csupán azt cred-

ményeznék, hogy minden kétséget kizáróan megerősítenének abban, amit eddig gondoltunk, akkor is össze kellene őket gyűjtenünk. Pedig ennél jóval többet nyújtanak.

Az is lehetséges, hogy egyesek kicsinyesnek találják az egész munkálatot s eleve elutasítják, mint olyat, amely a neveléstudományi kutatás számára méltatlan. E helyütt csak az lehet az ellenvetés, hogy a neveléstudomány nem kizárólag filozófiai, diszciplína, hanem sajátos helyzeténél fogva részben tapasztalati tudomány is kell lennie. A nevelés kérdései fölött való pusztán elmélkedés egymagában még nem biztosítja mindenképen a tudományosságot; a ténykutatás pedig, ha megfelelő a célkitűzése, ha komolyan végzik és módszeresen járnak el, a neveléstudományi kutatásnak semmivel sem alacsonyabbrendű munkaterülete. A neveléstudományban, mivel az élettel sohasem szabad megszakítania a kapcsolatot, az az eszményi állapot, ha a kutatás a megoldandó kérdéseket a nevelés gyakorlatából meríti, s miután sikerült valamit megoldania, visszazármaztatja az élet valóságába s ezzel a nevelés tényleges rendjét teszi valamiképpen jobbá.

Iskolai nevelésügyi állapotrajzok készítése ilyen területe a kutatásnak. Gyakorlati szükséglet, a nevelés körülményeinek minél teljesebb megismerése, hozta létre. Elkészítéséhez azonban nem elegendő sok adat számszerű összegyűjtése; munka közben a statisztikai módszer mellett legalább olyan mértékben értékelésre, elmélyedő eszmélkedésre van szükség. A munkálat elvégzése pedig — mint láttuk — valóban magára az iskolai nevelésre jár haszonnal, azt termékenyíti meg.

Sok szó esik mostanában arról, hogy a tudományos kutatásnak is van sajátos nemzeti jellege. (L. főleg *Kornis Gyula* tanulmányát *Tudomány és nemzet*, Bpest, 1941.) Különösen azokban a tudományokban jelentkezik ez szembeszökően, amelyeknek az élet valamely tevékenysége a tárgyuk. A neveléstudomány ezek közé tartozik. (Meggyőzően fejtegeti ezt *Imre Sándor* könyve *A neveléstudomány magyar feladatai*, Bpest, 1935.) A kutatásnak sajátos magyar színeződését leginkább olyan területek biztosítják, amilyen épen a nevelésügyi állapotrajzok készítése, mert az itteni helyzet megvizsgálását, a mástól eltérő viszonyok feltárását teszik szükségessé. A népünk jelleméhez alkalmazott bánásmódot és a helyzetünkhöz mért nevelési rendszert, melyet *Wesselényi Miklós* báró épen 100 esztendővel ezelőtt: 1843-ban sürgetett *Szózat a magyar és szláv nemzetiségek ügyében* c. könyvében, csak ilyen helyzetképek elkészítése alapján találhatjuk meg és alakíthatjuk ki végre; semmiesetre sem várhatjuk önmagukban gyönyörű spekulációktól és a mainál nyugodtabb időt kívánó eszmélkedésektől. Ha a mai helyzet őszinte feltárásával és a nevelési szükségletek kimutatásával — amit csak ehhez hasonló aprólékos munkával lehet elvégezni — most nem készítjük elő a nekünk való, sajátosan

magyar nevelési mód és rend megvalósítását, féltő, hogy egyéb hijján ismét idegen eszméket kell majd másoktól kapkodva átvennünk, mint legtöbbször eddig, aminek káros következményeit közoktatásunkban máig érezzük, s amitől a jövőben Isten óvja nevelésügyünket.

Jankovits Miklós.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szellem-ellenes-e a mai fiatalság?

A világháború előtti nemzedéknek egyik jellemző vonása kétségkívül az volt, hogy a tudást nagyraértékelték. A világháború ezt az értékelést — mint ismeretes — egy szédületes viharban páratlanul lejjebb szállította. A háború utáni éveket éppen ezért már bizonyos értelmű szkepszis jellemzi a szellemiekkel, a tudással szemben és a mai napok 16—22 éves kor közötti fiataljai ebben a légkörben dajkálódtak fel és ennek a légkörnek a szellemét szívták magukba. Olyan helyzetet találtak maguk előtt, amelyet kénytelenek voltak többé-kevésbé elfogadni, mivel az avval való szembenállásra nem találták a megfelelő alapot.

Azoknak a köréből hangozott el a panasz arról a »szellem- és tudományellenes fiatalság«-ról, akiknek a fiatalság nevelése jutott osztályrészül. Nem vonták kétségbe az új fiatalság emberi értékeit, szellemi képességeit és értékeit, nem kételkedtek jellembeli jótulajdonságaiban, értékeiben. Az illetékesek mindenkor csak a tudás, a szellemiek iránti vonalom, érdeklődés hiányát hangoztatták, mert az ifjúság részéről a művelődési javakkal szemben figyelembe nemvétel, nemtörődömséget, kevésre becslést látott megnyilvánulni. Ugy látták, hogy az új fiatalság nem hitt többé vakon a tudományos érvényesülésben.

A megfigyelők komor következtetéseket vontak le ennek látára a jövőt illetőleg. Összehasonlították a háború előtti évek fiatalságának szilárd szellemi képzettségét a jelen nemzedékével és a tegnapi és mai fiatalság teljesítményének, szellemi képességének megvizsgálásakor a gyengébb eredményt a maiénál találták. Pedig ezek a vélemények elfogultságnélkülieknek látszottak, hiszen olyan megbízható személyek ajkáról hangoztak el, akiknek leginkább szívében feküdt az új fiatalság útja és sorsa.

* * *

Azt tagadni nem lehet: az ifjúságnak a szellemi és tudományos kérdésekhez való viszonya manapság sokkal halványabb formában jelentkezik, mint azt várni lehetne. Nem lehet biztosan eldönteni, vajjon a szellemi értékek, kérdések iránti vágy, érdeklődés lett-e csak kisebb benne? Az azonban már bizonyos, hogy a mai idők fiatalsága általában szívesebben fordul a vitathatatlan